
II. PRZEGLĄD PIŚMIENICTWA

RECENZJE I NOTY RECENZYJNE

Milan Damohorský a kolektiv, *Zemědělské právo*, Nakladatelství Eva Rozkotová, Beroun 2021, ss. 228.

Recenzowana monografia została przygotowana przez sześciuosobowy zespół autorski kierowany przez profesora Milana Damohorskiego, kierownika Katedry Prawa Środowiska Wydziału Prawa Uniwersytetu Karola w Pradze, który jest także autorem najdonioślejszych od strony teoretycznej wywodów, zamieszczonych zwłaszcza w rozdziałach 1 i 2. Oprócz niego w skład zespołu autorskiego wchodziło pięcioro doktorów nauk prawnych: Alena Chaloupková i Jakub Kanický z tejże katedry, Hana Müllerová i Tereza Snopková z Instytutu Państwa i Prawa Czeskiej Akademii Nauk, obie zajmujące się różnymi aspektami prawa środowiska, oraz Martin Smolek, także znawca tej dziedziny prawa, aktualnie pracujący w Ministerstwie Spraw Zagranicznych Republiki Czeskiej. Monografia składa się z 15 rozdziałów:

1. Rozwój rolnictwa w Republice Czeskiej
2. Podstawy prawa rolnego
3. Własnościowe i użytkowe prawa w odniesieniu do gleby i innego rolniczego i leśnego mienia
4. Produkcja zwierzęca i opieka weterynaryjna (*Živočišná výroba a veterinární péče*)
5. Ochrona zwierząt przed dręczeniem
6. Produkcja roślinna i opieka roślinno-lekarska (*Rostlinná výroba a rostlinolékařská péče*)
7. Uprawa winorośli, winiarstwo i chmielarstwo (*Vinohradnictví, vinařství a chmelařství*)
8. Gospodarstwo leśne
9. Łowiectwo, rybactwo i pszczelarstwo
10. Rolnictwo ekologiczne
11. Prawo żywnościowe, pasze (*Potravinové právo, krmiva*)

12. Regulacja postępowania z substancjami i dodatkami stosowanymi w rolnictwie
13. Genetycznie modyfikowane organizmy i produkty
14. Międzynarodowe aspekty rolnictwa
15. Prawo rolne Unii Europejskiej.

Monografię kończy streszczenie angielskie, wykaz literatury, informacja o autorach oraz indeks rzeczowy.

Recenzowane dzieło jest dość skromne objętościowo, liczy zaledwie 228 stron standardowego formatu, ale niezwykle bogate w treść. Autorzy postawili przed sobą cel, by nowym sposobem¹ zapoznać czytelnika ze strukturą i zawartością prawa rolnego, i ten cel w mojej ocenie zrealizowali. Praca nie jest przeteoretyzowana ani przeciążona szczegółami, autorzy wskazują wprost, że nie chodziło im o opis wszystkich szczegółowych regulacji objętych prawem rolnym, lecz raczej o ich charakterystykę i wydobycie podstawowych elementów. Myślę, że monografia pozwala zrozumieć konstrukcję czeskiego prawa rolnego, pozostającego – co autorzy w wielu miejscach akcentują – pod przemożnym wpływem prawa unijnego, które uznają za integralną część czeskiego prawa rolnego. Jest oczywiste, że w krótkich uwagach recenzyjnych nie mogę odnieść się do całej monografii, wybieram więc te fragmenty, które moim zdaniem mogą być szczególnie interesujące dla czytelnika polskiego.

Zdaniem autorów prawo rolne, którego przedmiotem jest regulacja stosunków prawnych w rolnictwie i związanych z nim działań ludzi (np. dostarczanie żywności, leśnictwo, łowiectwo, rybactwo, pszczelarstwo), nie jest samodzielną gałęzią prawa. Nie ma przeto głębszej i wypracowanej teorii prawnej; chodzi tu o problematykę legislacyjną, dyscyplinę dydaktyczną, a od strony praktycznej – o samodzielny i tradycyjny resort gospodarczy. Prawo rolne po części podpada pod prawo środowiska, a dalej pod prawo administracyjne, finansowe, cywilne, karne, handlowe i prawo pracy, grawitując raczej ku prawu publicznemu niż prywatnemu. Jest ono wyrazem celowego połączenia różnych norm związanych ze specyficznym przedmiotem, jakim jest rolnictwo.

Prawo rolne nie jest i można wątpić, aby kiedykolwiek się stało na poziomie krajowym prawem skodyfikowanym. Podobnie wszakże jak w prawie środowiska czy w prawie administracyjnym, mogą być skodyfikowane wybrane zagadnienia (np. opieka weterynaryjna, nawozy, pasze, rybactwo, łowiectwo).

Na system prawa rolnego składają się:

– część ogólna, stosunkowo niewielka i zwięzła, głównie dlatego, że prawo rolne nie jest gałęzią prawa; w ramach części ogólnej rozważa się zagadnienia funkcji prawa rolnego, przyczyny, potrzeby i cele regulacji, źródła i zabezpieczenie instytucjonalne;

¹ Recenzowana monografia była poprzedzona znacznie skromniejszym, liczącym 132 strony, opracowaniem M. Damohorskiego i M. Smolka, *Zemědělské právo*, z podtytułem *Učební pomůcka*, IFEC, Praha 2001.

– część szczególna: produkcja roślinna, produkcja zwierzęca, ochrona gleby, nawozy i substancje chemiczne, genetycznie zmodyfikowane organizmy i produkty, rolnictwo ekologiczne, prawo żywnościowe, łowiectwo, rybactwo, leśnictwo, pszczelarstwo, chmielarstwo, winiarstwo.

Nader interesujące są wywody dotyczące źródeł prawa rolnego. Autorzy dzielą je na dwie podstawowe grupy przepisów. Pierwszą tworzą ogólne przepisy prawne, które m.in. odnoszą się lub mogą się odnosić także do rolnictwa. W tej grupie tytułem przykładów umieszczają kodeks cywilny², kodeks spółek handlowych³, liczne ustawy podatkowe, niektóre ustawy z dziedziny prawa administracyjnego, ale także kodeks karny⁴ i ustawę o odpowiedzialności karnej osób prawnych⁵. Na dwie ostatnie warto zwrócić uwagę. W części szczególnej czeskiego kodeksu karnego znajduje się rozdział VIII o przestępstwach przeciwko środowisku (*Trestné činy proti životnímu prostředí*), a wśród nich trzy przestępstwa „rolnicze”: bezprawne wytwarzanie, posiadanie i inne postępowanie z lekami oraz innymi substancjami wpływającymi na użytkowość zwierząt gospodarskich (§ 305), szerzenie choroby zakaźnej zwierząt (§ 306), a także szerzenie chorób zakaźnych i szkodników roślin (§ 307). Za wszystkie przestępstwa z rozdziału VIII kodeksu karnego mogą odpowiadać także osoby prawne.

Drugą grupę tworzą przepisy specjalne, które z kolei autorzy dzielą na trzy podgrupy. Pierwsza to regulacje dość kompleksowe, przekrojowe (*průřezové*). Należą do nich np. ustawa o rolnictwie⁶ czy ustawa o rolnictwie ekologicznym⁷. Zatrzymując się nad ustawą o rolnictwie, autorzy podkreślają, że nie chodzi, jak mógłby sugerować jej tytuł, o żadną kodyfikację prawa rolnego, gdyż ustawa reguluje jedynie podstawowe ramy działalności rolniczej w Republice Czeskiej. Do drugiej podgrupy autorzy zaliczają regulacje sektorowe (*složkové*), jakimi są m.in. ustawa weterynaryjna⁸, ustawa o nawozach⁹, ustawa o paszach¹⁰, ustawa o opiece ro-

² Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník. Czytelnikowi polskiemu należy się wyjaśnienie, że czeski *zákon* to „ustawa”, *zákoník* to „kodeks”, ale czeska *ústava* to „konstytucja”. Czeskie akty prawne powołuje się w ten sposób, że po literce „č” (skrót od *číslo*, tj. numer) następuje pozycja, pod którą w oficjalnym organie promulgacyjnym (*Sbírka zákonů*) akt został opublikowany, łamana przez rok pierwszej publikacji (bez względu na ewentualne późniejsze teksty jednolite) i zakończona literami „Sb.”, tj. skrótownicem tego organu.

³ Zákon č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník.

⁴ Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník.

⁵ Zákon č. 418/2011 Sb., o trestní odpovědnosti právnických osob a řízení proti nim.

⁶ Zákon č. 252/1997 Sb. o zemědělství.

⁷ Zákon č. 242/2000 Sb., o ekologickém zemědělství.

⁸ Zákon č. 166/1999 Sb., o veterinární péči (veterinární zákon).

⁹ Zákon č. 156/1998 Sb., o hnojivech, pomocných půdních látkách, pomocných rostlinných přípravcích a substrátech a o agrochemickém zkoušení zemědělských půd (zákon o hnojivech).

¹⁰ Zákon č. 91/1996 Sb., o krmivech.

ślinno-lekarskiej¹¹, ustawa o hodowli zarodowej¹², ustawa leśna¹³, ustawa łowiecka¹⁴ i ustawa rybacka¹⁵. Do trzeciej podgrupy zaliczają regulacje związkowe (*souvisějící*), jakimi są zwłaszcza ustawa chemiczna¹⁶, ustawa o ochronie przyrody i krajobrazu¹⁷ oraz ustawa wodna¹⁸. Do tych ustaw dochodzą liczne akty wykonawcze.

Ostrawskie wydawnictwo „Sagit” wydaje w kilkuletnich odstępach zbiory przepisów obejmujące tylko ustawy, jedynie z wyliczeniem aktów wykonawczych. Aktualny zbiór wydany w 2021 r. poświęcony rolnictwu, winiarstwu, leśnictwu, rybactwu, łowiectwu i ochronie zwierząt¹⁹ liczy 576 stron dużego formatu.

W rozdziale 2 recenzowanej monografii rozróżnia się trzy kręgi podmiotów wstępujących w stosunki prawne w rolnictwie, a są to osoby prawne, osoby fizyczne i państwo. Osoby prawne prowadzące gospodarstwa rolne lub w inny sposób czynne w rolnictwie dzieli się na:

- spółki prawa handlowego (zwłaszcza spółki akcyjne i spółki z ograniczoną odpowiedzialnością),
 - spółdzielnie rolnicze (zasadniczo wszakże odmienne od funkcjonujących w dobie socjalistycznej „jednolitych spółdzielni rolniczych”),
 - związki (*spolky*, poprzednio zwane stowarzyszeniami), np. hodowców, działkowców, myśliwych jako użytkowników obszarów łowieckich, rybaków, pszczelarzy,
 - wspólnoty łowieckie (*honební společenstva*) jako szczególnego typu osoby prawne, którymi mogą być posiadacze uznanego obwodu łowieckiego.
- Jeśli chodzi o osoby fizyczne, to oprócz pracowników czy członków wskazanych osób prawnych funkcjonują także przedsiębiorcy rolniczy (*zemědělský podnikatele*), samodzielnie działający w celu osiągnięcia zysku.

Osoby prawne i fizyczne zrzesza powołana w 1992 r. Izba Rolnicza Republiki Czeskiej (Agrární komora ČR), ale członkostwo w niej jest dobrowolne. Izba jest osobą prawną – zrzeszeniem przedsiębiorców, mającym w pewnym stopniu charakter specyficznego zespołu lobbystycznego. Interesów drobnych i średnich rolników broni także Stowarzyszenie Prywatnego Rolnictwa (Asociace soukromého zemědělství ČR), które nie jest członkiem Izby Rolniczej, lecz działa obok niej.

¹¹ Zákon č. 326/2004 Sb., o rostlinolékařské péči.

¹² Zákon č. 154/2000 Sb., o šlechtění, plemenitbě a evidenci hospodářských zvířat (plemenářský zákon).

¹³ Zákon č. 289/1995 Sb., o lesích (lesní zákon).

¹⁴ Zákon č. 449/2001 Sb., o myslivosti.

¹⁵ Zákon č. 99/2004 Sb., o rybníkářství, výkonu rybářského práva, rybářské strážní, ochraně mořských rybolovných zdrojů (zákon o rybářství).

¹⁶ Zákon č. 350/2011 Sb., o chemických látkách a chemických směsích (chemický zákon).

¹⁷ Zákon č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny.

¹⁸ Zákon č. 254/2001 Sb., o vodách (vodní zákon).

¹⁹ Úplné Znění. Číslo 1433 – Zemědělství, vinařství, lesnictví, rybářství, myslivost, ochrana zvířat, Ostrava – Hrabůvka 2021.

Interesy przedsiębiorców w zakresie żywności reprezentuje Izba Żywnościowa (Potravinařská komora ČR).

Administrację państwową w zakresie rolnictwa (w szerokim tego słowa znaczeniu) reprezentują:

a) Ministerstwo Rolnictwa (Ministerstvo zemědělství ČR), decydujące o funkcjonowaniu właściwego rolnictwa, a dalej gospodarki żywnościowej i gospodarki leśnej oraz łowiectwa i rybactwa poza parkami narodowymi;

b) Ministerstwo Środowiska (Ministerstvo životního prostředí ČR), decydujące o ochronie zasobu gleb rolniczych²⁰, gospodarce leśnej i ochronie lasu oraz o łowiectwie i rybactwie w parkach narodowych²¹;

c) organy specjalistyczne, wśród których autorzy wymieniają:

– Państwową Inspekcję Rolniczą i Żywnościową (Státní zemědělská a potravinářská inspekce), powołaną specjalną ustawą z 2002 r.²²,

– Czeską Inspekcję Środowiska (Česká inspekce životního prostředí), powołaną specjalną ustawą z 1991 r.²³, która od 2015 r. zajmuje się także ochroną zasobu gleb rolniczych,

– Państwową Administrację Weterynaryjną (Státní veterinární správa ČR), działającą na podstawie ustawy weterynaryjnej,

– Czeską Inspekcję Hodowli Zarodowej (Česká plemenářská inspekce), działającą na podstawie ustawy o hodowli zarodowej.

Specyficznym organem administracji państwowej jest Centralny Kontrolny i Doświadczalny Instytut Rolniczy (Ústřední kontrolní a zkušební ústav zemědělský). Nie jest on centralnym organem administracji państwowej, lecz organem o ogólnopaństwowej właściwości, urzędem administracyjnym podporządkowanym Ministerstwu Rolnictwa. Oprócz administracji państwowej Instytut prowadzi działania doświadczalne i fachowe. Już sam wyraz *ústav* w nazwie tej instytucji wskazuje, że nie chodzi o klasyczny organ administracji państwowej, ale o jakąś instytucję hybrydową, do której należą zarówno agendy administracyjne (*správní*), jak i fachowe (*odborné*). Instytut jest organizacyjną komórką państwa i jednostką

²⁰ Zákon č. 334/1992 Sb., o ochraně zemědělského půdního fondu. Ta ustawa jest w literaturze czeskiej zgodnie zaliczana do kompleksu prawa środowiska, ale ma zasadnicze znaczenie także w rolnictwie. Warto zwrócić uwagę, że odróżnieniu od prawa polskiego, w którym ochrona gruntów rolnych i leśnych jest przedmiotem wspólnej ustawy, w Czechach ochrona gruntów rolnych jest przedmiotem tej ustawy z 1992 r., natomiast ochrona gruntów leśnych jest zapewniana ustawą leśną z 1995 r.

²¹ Prawo czeskie nie wyklucza ani rybactwa, ani nawet łowiectwa w parkach narodowych, ale poddaje je odpowiednim ograniczeniom na podstawie ustawy o ochronie przyrody i krajobrazu.

²² Zákon č. 146/2002 Sb., o Státní zemědělské a potravinářské inspekci.

²³ Zákon č. 282/1991 Sb., o České inspekci životního prostředí a její působnosti v ochraně lesa. Ta inspekcja była pierwotnie jedynie inspekcją leśną, jej kompetencje ograniczały się do ochrony lasów, dopiero później zostały rozszerzone na inne segmenty środowiska.

budżetową. Ma siedzibę w Brnie. Szczegóły jego organizacji i kompetencji reguluje specjalna ustawa²⁴. Instytut prowadzi postępowania administracyjne i wykonuje inne czynności administracyjne, fachowe i doświadczalne w zakresie: hodowli winorośli, pasz, odmian, materiału siewnego i sadzonek uprawianych roślin, ochrony chmielu, nawozów, pomocniczych substancji glebowych, pomocniczych dodatków roślinnych i substratów oraz agrochemicznej kontroli gleb rolniczych, ochrony praw do odmian roślin, opieki roślinno-lekarskiej oraz ewidencji sadów owocowych i ewidencji wykorzystywania gleby według praw właścicielskich.

Dla czytelnika polskiego interesujące może być prześledzenie zmian, jakie nastąpiły w odniesieniu do stosunków własności i użytkowania gruntów oraz innego mienia rolniczego i leśnego. Problematykę tę w ramach recenzowanej monografii omawiają Jakub Kanický i Tereza Snopková. Gdy w październiku 1918 r. powstała Pierwsza Czechosłowacja, rozwój kapitalizmu w rolnictwie był ograniczony feudalnym przeżytkiem – istnieniem latyfundiów skoncentrowanych w rękach nielicznych rodów szlacheckich (często niemieckich) i kościołów. Możliwości gospodarowania drobnymi rolnikami opierały się na dzierżawie, częstokroć połączonej z obowiązkiem oddawania części plonów, niekiedy na granicy wyzysku. Reforma rolna stała się wielkim zadaniem nowej politycznej reprezentacji.

Pierwsza reforma rolna rozpoczęła się w 1919 r. ustawą o odebraniu majątku (*zaborový zákon*). Podlegały jej majątki przekraczające 150 ha ziemi rolnej lub 250 ha wszelkiej ziemi, ale przewidziane były wyjątki. Kolejna ustawa o rekompensatach (*náhradový zákon*) z 1919 r. przewidywała rekompensaty za zabrane grunty według cen z lat 1913–1915, co dla właścicieli było bardzo niekorzystne. Wreszcie trzecia ustawa o nadziale ziemi (*pridělový zákon*) z 1920 r. postanawiała, że jeśli państwo samo nie wykorzysta ziemi do celów powszechnie użytecznych, to przydzieli ją poszczególnym rolnikom, związkom rolniczym lub innym osobom prawnym (formą przydziału była własność lub najem). Reforma dotknęła także ziemi kościelnej, ale w mniejszym stopniu. Przejście własności objęło 1,8 mln ha ziemi, z czego ziemia rolnicza stanowiła niemal połowę (868 tys. ha). Z całej odebranej ziemi (liczącej 4 mln ha) udało się zrealizować założenia reformy na ok. 40% powierzchni.

Druga reforma rolna zmierzała do kolektywizacji rolnictwa zgodnie z nowo przyjętymi założeniami i wiodącą rolą Komunistycznej Partii Czechosłowacji. Głównymi aktorami stały się rolnicze spółdzielnie produkcyjne (*jednotná zemědělská družstva*), które nie powstawały spontanicznie, lecz w wyniku działań legislacyjnych i przymusu. Tak ustalone stosunki w rolnictwie przetrwały w Czechosłowacji aż do 1989 r. Drugą reformę rolną można ująć w trzech etapach. Etap pierwszy, wyznaczony dekretemi prezydenta z 1945 r., doprowadził do konfiskaty, przydzielenia i zasiedlenia gruntów należących poprzednio do Niemców, Węgrów, kolaborantów i zdrajców. Drugi etap, w 1948 r., sprowadzał się do rewizji pierwszej

²⁴ Zákon č. 147/2002 Sb., o Ústředním kontrolním a zkušebním ústavu zemědělským.

reformy z lat 1918–1920 i polegał na cofnięciu dokonanych wtedy wyłączeń spod reformy gruntów wielkich właścicieli i kościołów. Trzeci etap nastąpił po lutym 1948 r., kiedy pełnię władzy przejęli komuniści. Przyjęto wtedy zasadę, że „ziemia należy do tego, kto na niej pracuje”. Granice własności gruntowej ustanowiono na 50 ha pod warunkiem, że właściciel na tej ziemi osobiście gospodaruje. W ramach trzeciego etapu państwo uzyskało własność 2,1 mln ha, z czego przekazano niecałe 70%. Reszta, w której znajdowały się przede wszystkim grunty leśne, pozostała własnością państwa.

Od lutego 1948 r. polityka rolna i gruntowa była formowana według zasad obowiązujących w Związku Radzieckim. Przyjęto dogmat o konieczności społecznienia (przede wszystkim upaństwowienia) sił wytwórczych. Na podstawie ustawy z 1949 r. o spółdzielniach produkcyjnych w każdej gminie miała powstać jedna taka spółdzielnia, do której wstępowali (dobrowolnie bądź pod naciskiem) miejscowi rolnicy, wnosząc do niej swoją ziemię. Pozostała im „goła własność” i stali się w istocie pracownikami najemnymi spółdzielni. Kolejne ustawy o spółdzielniach produkcyjnych z lat 1959 i 1975 oznaczają zakończenie socjalistycznego uspołdzielczenia rolnictwa.

Rolnicze spółdzielnie produkcyjne gospodarowały na mniej więcej dwóch trzecich gruntów rolnych, ale były zakładane przede wszystkim na terenach z urodzajną glebą i sprzyjającym klimatem, podczas gdy w mniej korzystnych warunkach, zwłaszcza przygranicznych podgórskich i górskich były tworzone raczej jednostki państwowe, które gospodarowały na jednej trzeciej gruntów rolnych.

Jak oceniają autorzy, cały okres powojenny przyniósł obok zasadniczych ingerencji w prawo własności w istocie likwidację „stanu wiejskiego” („*selského stavu*”). Poza tym rolnictwo socjalistyczne wyraźnie przyczyniło się do negatywnego stanu komponentów środowiska (np. upadek zróżnicowania krajobrazu przez komasację gruntów, melioracje wodnogospodarcze prowadzące do odwadniania gruntów).

Naprawienie krzywd i przebudowa stosunków własnościowych w czeskim rolnictwie nastąpiły po „aksamitnej rewolucji” z listopada 1989 r. w drodze ustaw wydanych we wczesnych latach 90. XX w. Najistotniejsze znaczenie miała ustawa o ziemi z 1991 r., na mocy której nastąpiła restytucja gruntów oraz wyrównanie strat w rolniczym i leśnym mieniu. Jeżeli zwrot w naturze nie był możliwy w powodów prawnych, ówczesny Czeski Urząd Gruntowy proponował grunty zamienne, w pewnych przypadkach także odszkodowanie. Do zmian stosunków własnościowych przyczynił się też proces prywatyzacji. Regulacje lat 90. nie dotknęły mienia kościołów i związków wyznaniowych, dopiero specjalna ustawa z 2012 r. otworzyła drogę do zwrotu tego mienia.

Na omawianie kolejnych rozdziałów monografii nie ma już miejsca. Zatrzymam się nad kilkoma zagadnieniami, które czytelnikowi polskiemu mogą wydać interesujące lub zaskakujące. Odrębny rozdział 5 autorstwa Milana Damohorskiego jest poświęcony ochronie zwierząt przed dręczeniem. Zamieszczenie tego rozdziału w monografii poświęconej prawu rolnemu jego autor uzasadnia tym, że zapewnienie

dobrych warunków życiowych zwierzętom jest przesłanką odpowiedniej hodowli wszelkich zwierząt, ale zwłaszcza gospodarczych. Dlatego problematyka ochrony zwierząt przed dręczeniem z pewnością należy (*jistě patří*) do prawa rolnego. Zasadniczo jest ona regulowana w ramach prawa publicznego ustawą Czeskiej Rady Narodowej z 1992 r. o ochronie zwierząt przed dręczeniem²⁵, zaliczaną zwykle do części administracyjnej prawa środowiska. Dla tej problematyki znaczenie mają także przepisy cywilne i karne. Powoływany już czeski kodeks cywilny z 2012 r. w § 494 dokonuje tzw. dereifikacji zwierząt, stanowiąc: „Żywe zwierzę ma własne znaczenie i wartość jako obdarzone zmysłami żywe stworzenie. Żywe zwierzę nie jest rzeczą i przepisy o rzeczach stosuje się do żywego zwierzęcia odpowiednio tylko w zakresie, w jakim nie jest to sprzeczne z jego istotą”. Kodyfikator czeski wyjaśnił, czym zwierzę nie jest, nie wyjaśnił natomiast, czym jest. Można skonstatować, że zwierzę jest jakąś „quasi-rzeczą”, tak więc kodeks cywilny raczej nie zmienia statusu zwierzęcia, a w § 494 chodzi jedynie o moralną proklamację.

Przywoływany już rozdział VIII części szczególnej czeskiego kodeksu karnego do kategorii przestępstw przeciwko środowisku zalicza:

- szczególnie poważne przypadki dręczenia zwierzęcia (§ 302 ust. 1),
- chów większej liczby zwierząt w nieodpowiednich warunkach (§ 302a); przepis wprowadzony w 2020 r. w reakcji na ujawnione przypadki rozmnażania zwierząt, zwłaszcza psów,
- zaniedbanie troski o zwierzę z niedbalstwa (§ 303).

Na ten ostatni warto zwrócić uwagę. Przestępstwo w typie podstawowym (§ 303 ust. 1) popełnia ten, kto z rażącego niedbalstwa (*z hrubé nedbalosti*) zaniedba potrzebnej troski o zwierzę, którego jest właścicielem albo o które z innego powodu powinien dbać, i spowoduje tym trwale następstwa dla zdrowia lub śmierć. Przestępstwa w typie kwalifikowanym (§ 303 ust. 2) dopuszcza się ten, kto czynem określonym w ust. 1 spowoduje śmierć lub trwale następstwa dla zdrowia większej liczby zwierząt (orzecznictwo sądów czeskich przyjęło, że chodzi o co najmniej 7 zwierząt). Zdaniem Milana Damohorskiego ten typ przestępstwa nieumyślnego może być w praktyce rolniczej i hodowlanej częsty, na co wskazują znane z przekazów medialnych przypadki, kiedy „przedsiębiorcy” („*podnikatele*”; cudzoźłów nieprzypadkowy) pozostawiali całe stada zwierząt gospodarskich na pastwiskach bez paszy, pojenia, w mrozie i śniegu, albo odwrotnie: w letnich upałach, doprowadzając do ich padnięcia. Trzeba dodać, że za przestępstwa z §§ 302, 302a i 303 mogą odpowiadać także osoby prawne.

²⁵ Zákon ČNR č. 246/1992 Sb., na ochranu zvířat proti týrání. Zauważmy, że w 1992 r. jeszcze istniała Czeska i Słowacka Republika Federacyjna i ustawa o ochronie zwierząt pierwotnie miała być ustawą federalną, co się nie udało, wobec czego czeska część federacji wydała własną ustawę. Dla porządku dodam, że w części słowackiej była wydana już w samodzielnej Słowacji ustawa o ochronie zwierząt z 1995 r., która została uchylona, i dziś jest to problematyka regulowana słowacką ustawą weterynaryjną.

W rozdziale 9 Milan Damohorský sygnalizuje, że łowiectwo i rybactwo do czekało się swoich ustaw, ale pszczelarstwo nie. To wszakże nie oznacza, aby prawodawca czeski nie przejawiał troski o pszczoły, bo poświęca im odpowiednie przepisy w ustawie weterynaryjnej (choroby pszczoł), ustawie o hodowli zarodowej (hodowla pszczoł) czy ustawie o opiece roślinno-lekarskiej (regulacje chroniące pszczoły przy stosowaniu środków ochrony roślin) oraz akty wykonawcze dotyczące tej ostatniej kwestii.

Zatrzymam się jeszcze nad poświęconym rolnictwu ekologicznemu rozdziałem 10 autorstwa Jakuba Kanického i Teresy Snopkovej. Autorzy zwracają uwagę, że podczas gdy w drugiej połowie XX w. rolnictwo ekologiczne było alternatywą w stosunku do rolnictwa konwencjonalnego, potem to się zmieniło i współczesna Wspólna Polityka Rolna Unii Europejskiej uznaje „zazielenienie” („*greening*”) za jedną z podstawowych zasad rolnictwa, co prowadzi do multifunkcyjnego rolnictwa tworzącego przestrzeń do zapewnienia zarówno funkcji produkcyjnej, gdzie środowisko jest środkiem wytwórczym, jak i funkcji pozaprodukcyjnych, służących realizacji celów środowiskowych, kulturowych, socjalnych i rekreacyjnych. Niemniej nadal odróżnia się rolnictwo ekologiczne od konwencjonalnego. Na płaszczyźnie prawnej czeska ustawa o rolnictwie ekologicznym z 2000 r. jest jedynie przepisem wykonawczym do bezpośrednio obowiązującego rozporządzenia wspólnotowego (unijnego).

Autorzy wskazują, że w Republice Czeskiej rolnictwo ekologiczne rozwija się od 1990 r., gdy w tym reżimie gospodarowały trzy farmy. W 2001 r. takich farm było już niemal 4 tys., wykorzystywały one blisko 500 tys. ha ziemi (ok. 12% rolniczego zasobu glebowego), w 2019 r. liczba ta zwiększyła się do ponad 4,6 tys. farm gospodarujących w ten sposób na 540 tys. ha.

Dwa ostatnie rozdziały: 14 o prawie międzynarodowym i 15 o prawie unijnym zostały bardzo starannie opracowane przez Martina Smolka. Zostały one włączone do monografii m.in. dlatego, że – jak wskazują autorzy w przedmowie – tego rodzaju opracowanie nie jest nigdzie indziej w literaturze czeskiej dostępne.

Kończąc, kilka uwag poświęcę dydaktyce prawa rolnego. Na żadnym z czeskich uniwersytetów nie ma katedry prawa rolnego. Co do zasady ta problematyka jest obejmowana wykładem prawa środowiska. Na Wydziale Prawa Uniwersytetu Karola w Pradze funkcjonuje Katedra Prawa Środowiska (Katedra práva životního prostředí), której pracownicy, prowadząc zajęcia na wyższych uczelniach o profilu rolniczym, uwzględniają elementy prawa rolnego w ramach prawa środowiska. Na Wydziale Prawa Uniwersytetu Palackiego w Ołomuńcu prawo środowiska nie ma własnej katedry, zostało ono włączone do Katedry Prawa Administracyjnego i Finansowego (Katedra správního a finančního práva). Jeszcze inaczej rzecz się przedstawia na Wydziale Prawa Uniwersytetu Masaryka w Brnie, gdzie odnośna katedra to Katedra Prawa Środowiska i Prawa Gruntowego (Katedra práva životního prostředí a pozemkového práva). Ale *pozemkové právo* to na pewno nie *zemědělske*

*právo*²⁶. W opracowaniach teoretycznych *pozemkové právo* jest określone jako dziedzina interdyscyplinarna, która reguluje zarówno publicznoprawne, jak i prywatnoprawne stosunki do ziemi (*k půdě*), a do najistotniejszych źródeł tego prawa należą kodeks cywilny, przepisy regulujące kataster nieruchomości oraz wpisy do niego, a także przepisy o planowaniu przestrzennym i regulacji gruntów²⁷. Nie omawia się w nim produkcji roślinnej, produkcji zwierzęcej, prawa żywnościowego, problematyki ochrony zwierząt czy np. rolnictwa ekologicznego, GMO lub choćby środków ochrony roślin. Prawo gruntowe w pewnym stopniu zazębia się z prawem rolnym, ale go nie zastępuje. Tak więc właściwe prawo rolne jest w czeskiej nauce prawa przedmiotem raczej marginalnym, ale niepozabawionym refleksji teoretycznej, czego widowym dowodem jest recenzowana monografia.

OPRAC. WOJCIECH RADECKI

²⁶ Warto zwrócić uwagę na pewne problemy translatorskie. *Słownik czesko-polski* J. Siatkowskiego i M. Basaja (posługuję się wydaniem II z 2002 r.) rzeczownik *pozemek* przekłada jako „grunt, działka, parcela”, ale przymiotnik *pozemkový* jako „gruntowy, rolny”, stąd *pozemková daň* to „podatek gruntowy”, ale *pozemková reforma* to „reforma rolna”. Zresztą podstawowy wyraz czeski *půda* też jest wieloznaczny i jest oddawany przez „gleba, ziemia, grunt”. Stąd przekład musi uwzględniać nie tylko kontekst, ale także podstawowe opracowania teoretyczne, aby na ich podstawie wyłuskać to, o co w istocie chodzi.

²⁷ M. Franková a kolektiv, *Úvod do pozemkového práva*, Beroun 2014, s. 11–12.